

ELŻBIETA GŁOWACKA

Wyższa Szkoła Pedagogiczna
w Kraków

Zastosowanie kryterium formalnego rysunku dziecka do celów diagnostycznych w psychologii klinicznej

Problem twórczości jednostki może być analizowany nie tylko ze względu na wartość artystyczną, użytkową czy też naukową wytworu, ale również w aspekcie psychologicznym. Wiadomo powszechnie dzisiaj i tutaj zgodni są zarówno psychiatrzy jak i psychologowie, iż gruntowna analiza twórczości jednostki pozwala przybliżyć i stworzyć często jakże bardzo skomplikowany jej portret psychiczny. Wymaga to dobrej znajomości psychiatrii, psychologii szczególnie psychologii twórczości, pewnych elementów psychologii klinicznej oraz orientacji w zagadnieniach estetyki czy też filozofii.

Rysunek jest wyrazem jakiejś interpretacji świata i człowieka, obrazowym odzwierciedleniem przetworzonej przez „twórcę” – podmiot rzeczywistości, z tego względu stanowi cenne źródło poznania, wiedzy o człowieku. Każdy człowiek ma swój świat, uwarunkowany jego psychiką, rodzajem umysłowości, wyobraźni. Te determinanty przesądzają o charakterze jego twórczości, która jest projekcją jego stanów psychicznych na zewnątrz.

Analiza, interpretacja twórczości człowieka jest wysoce przydatna w psychologii, ze względu na diagnostyczną wartość. Pozwala wniknąć w głąb psychiki człowieka, pewnych stanów czy też konfliktów często nieświadomych bądź trudnych do zwerbalizowania. Jest to wartościowa metoda badawcza w odniesieniu w szczególności do dzieci, które ze względu na brak umiejętności werbalizacji swoich stanów psychicznych, brak wglądu doskonale „wypowiadają” się w twórczości rysunkowej. Wartość diagnostyczna rysunku dziecięcego jest o wiele wyższa niż w przypadku osób dorosłych, ze względu na spontaniczność i wrażliwość

dziecięcą, brak autokrytycyzmu oraz konwencji. Dziecko posługuje się chętniej graficzną formą wypowiedzi niż werbalną. Im młodsze tym bardziej przedstawia to co wie, niż to co widzi. Rysunek taki pozbawiony jest zatem jeszcze rygorów intelektualnego poznania, z tego względu stanowi cenne źródło wiedzy o człowieku. Rysunek może służyć jako pewna metoda w wykrywaniu zainteresowań, poglądów, postaw, pewnych cech osobowości. Mogą to być cechy zarówno o charakterze intrapsychoicznym jak i intrapersonalnym. Może ukazywać głęboko ukryte przeżycia dziecka, mało uświadamiane, a ujawniające się w postaci obrazów symbolicznych. Każdy rysunek ma swoją historię, na którą składają się przeżycia autora oraz różne czynniki środowiskowe, nawet postawa jaką przybiera osoba badana wobec rysunku może być źródłem wielu informacji o niej. Rysunek nie ma rozstrzygającego znaczenia diagnostycznego, niemniej stanowi cenną metodę wspomagającą we właściwej ocenie zaburzeń zachowania, życia uczuciowego oraz zaburzeń kontaktu z otoczeniem, a dzięki temu umożliwia właściwe postępowanie lecznicze, terapeutyczne oraz pedagogiczne. Wartość terapeutyczna rysunku wyraża się poprzez swoisty sposób ekspresji (wyładowania), które redukuje napięcie i lęk (Volmat, 1961). Uzewnętrznienie treści swoich konfliktów uwalnia człowieka od nich, jest pewnego rodzaju katharsis, pomaga w odzyskaniu równowagi i spokoju. Rysunek ma dla psychologa dużą wartość diagnostyczną w kierunku rozeznania stanów emocjonalnych dziecka, jego temperamentu, pewnych rysów gwałtowności, agresji, lęku, wyrażają się one w tzw. „geście graficznym”.

Celem moich badań była empiryczna weryfikacja pewnych hipotez odnośnie specyfiki twórczości dzieci tzn. rysunku dziecięcego w zależności od stopnia nasilenia neurotyzmu. Chciałam sprawdzić jak w zależności od stopnia nasilenia neurotyzmu zmienia się formalny aspekt rysunku i czy można na podstawie analizy tego kryterium ustalić pewne prawidłowości pomocne w diagnostyce psychologicznej dziecka. Występujące w nerwicy silne emocje lękowe, duża dysharmonijność emocjonalna w kierunku przewagi silnych, negatywnych emocji to stan nie będący patologią.

Niemniej ma on olbrzymi wpływ na percepcję, sposób spostrzegania świata otaczającego, co znajduje wyraz w plastycznym odzwierciedleniu otaczającej rzeczywistości. Duże znaczenie w diagnozowaniu emocjonalności odgrywa kolorystyka, dostarcza wielu wiadomości o stanie emocjonalnym osoby badanej, temperamencie i cechach charakteru. Czerwona barwa jest wyrazem silnej pobudliwości, impulsywności; fiolet znamionuje niepokój wewnętrzny, czerń i szarość są wyrazem przygaszonego samopoczucia; zieleń jest wyrazem wrażliwości, spokoju; natomiast niebieska barwa znamionuje umiarkowanie, przytłumienie efektów i popędów, poczucie dystansu wobec otoczenia (jest to symbolika barw wg testu piramidy barw PFISTER-WEISS). Według Alschuler i Hattvick kolor czarny wyraża też lęk, pomarańcz-zadowolenie, brąz-chęć brudzenia, zaś zieleń-bunt przeciw dyscyplinie.

Istotne jest również zestawienie kolorów, dzieci dobrze dostosowane w zespole wybierają kolory ciepłe, zaś kolory obojętne, przypadkowe wybierają dzieci nie umiejące się dostosować, zamknięte w sobie, agresywne. Ruch w rysunku wyraża wrażliwość psychiczną, wewnętrzny napęd, dynamikę. Brak ruchu w rysunku świadczy o ubóstwie uczuciowym, natomiast ruchy ekspresyjne znamionują impulsywność. Podobnie linia rysunku znamionuje napęd psychoruchowy, delikatność kreski wg Koppitz koreluje z nieśmiałością, bojaźliwością, zamknięciem w sobie. Kreska mocna natomiast świadczy o impulsywności i agresji. Kreska falista, urywana, nierówna wiąże się z nieśmiałością (niezrównoważeniem) w dziedzinie koordynacji ruchowej i osobowości. Linie prostopadłe cechują jednostki aktywne, twórcze i ekstrawertywne, skłonność do linii poziomych może być sygnałem konfliktów wewnętrznych. Istotne jest również rozmieszczenie przestrzenne linii, jednostki o usposobieniu stanowczym prowadzą linie swych rysunków w określonym kierunku, zaś jednostki impulsywne we wszystkich kierunkach. Duża ilość kątów może sygnalizować agresywność, skłonność do kreślenia zygzaków i linii łamanych niezrównoważenie, upodobanie do plam i kropek może być objawem zamiłowania do porządku i małostkowości. Rysunek schematyczny, charakteryzujący się ubóstwem elementów może wiązać się z chaotycznym myśleniem, brakiem zdolności do organizowania materiału.

Badania własne

Cel – metoda-osoby badane

Celem moich badań była empiryczna weryfikacja pewnych hipotez odnośnie specyfiki twórczości dzieci tzn. rysunku dziecięcego w zależności od stopnia nasilenia neurotyzmu. Chciałam sprawdzić jak w zależności od stopnia nasilenia neurotyzmu zmienia się formalny aspekt rysunku tzn. takie elementy wytworu jak: kolorystyka, dynamika kreski, stopień dopracowania rysunku, relacja podmiot-przedmiot.

Badania przeprowadzono za pomocą kwestionariusza „Jaki jesteś”? (Skrzypek E. Choynowski, M. 1968) oraz metody rysunkowej. Za pomocą testu dokonałam pomiaru natężenia neurotyzmu u badanych dzieci. Metodę tę wybrałam z uwagi na fakt, iż jest krótka w zastosowaniu, posiada polskie normy. Odnośnie metody rysunkowej dzieci otrzymały polecenie wykonania rysunków o następującej tematyce:

1. Moja rodzina, ja i mój dom.
2. Rysunek miejsca, w którym chciałbym przebywać jak najdłużej, najczęściej.
3. Rysunek miejsca, w którym nie chciałbym nigdy przebywać.
4. Moje marzenia, plany na przyszłość.

Wszystkie rysunki zostały wykonane w kredce, w trakcie zajęć wychowania plastycznego.

Badania przeprowadzono w jednorodnej grupie wiekowej, była to populacja dzieci w wieku 13 lat, o liczebności 46 osób; badani to dzieci ze środowiska wielkomięskiego, jednej ze szkół podstawowych Krakowa.

Hipotezy badawcze

H₁: Im wyższy poziom neurotyzmu tym większa preferencja barw ostrych, intensywnych np.: czerwień, żółć.

H₂: Im wyższy poziom neurotyzmu tym większy schematyzm rysunku, niestarranność.

H₃: Im wyższy poziom neurotyzmu tym większa skłonność do posługiwania się kreską mocną, ostrą i wyraźną.

H₄: Im wyższy poziom neurotyzmu tym większa skłonność do przedstawiania świata i ludzi w sposób zakłócony tzn. niewłaściwe odzwierciedlenie proporcji między podmiotem a przedmiotem.

Przy takim ujęciu problemu:

1. zmienna zależna-kolorystyka, dynamika kreski, relacja podmiot-przedmiot, stopień dopracowania rysunku.

2. zmienna zależna-poziom neurotyzmu.

Analiza danych empirycznych

Prezentacja i interpretacja wyników badań

Jak wspomniałam test „Jaki jesteś”? był podstawą selekcji służącej zróżnicowaniu dzieci ze względu na poziom neurotyzmu, (przy czym zaznaczam, iż przez neurotyzm rozumiem tu pewnego rodzaju ciągłą – continuum od przypadków nazwijmy to umownie „neurotyków czystych” (silnych), poprzez stany pośrednie, aż do osób w pełni zrównoważonych. Wyniki uzyskane w teście przeliczyłam na skalę stanową, w wyniku czego osoby badane zostały podzielone na 3 podgrupy:

1. neurotycy 7–10 p. (skala stenowa)
2. przeciętnie zrównoważeni 5–6 p. (skala stenowa)
3. zrównoważeni 4–1. (skala stenowa)

A. KOLORYSTYKA

Biorąc pod uwagę kolorystykę dokonałam rozróżnienia na 3 podkategorie:

1. kolorystyka pełna (P)

Są to takie rysunki, gdzie występuje pełna gama kolorów czyli wszystkie barwy podstawowe oraz różne ich kombinacje.

2. kolorystyka niepełna zgaszona (NZ)

To takie rysunki, gdzie występuje gama kolorystyczna ograniczona tzn. barwy szare, pastelowe np. czerń, biel, brąz, mało intensywne w swym obrazie.

3. kolorystyka niepełna ostra (NO)

To takie rysunki, gdzie gama kolorów jest wyrazista, ostra, gdzie występują takie barwy jak np. czerwień, żółć, intensywne w swym wyrazie.

Jak widać z zestawienia procentowego (tabela 1) osoby z podgrupy 2 posługują się najczęściej kolorystyką pełną następnie neurotycy oraz zrównoważeni. Natomiast jeśli chodzi o kolorystykę niepełną zgaszoną to najczęściej używają jej osoby z podgrupy 3 (zrównoważeni), a następnie neurotycy i na końcu osoby z podgrupy 2. W kolorystyce niepełnej ostrej najwyższy procent stanowią przeciętnie zrównoważeni, następnie neurotycy oraz zrównoważeni. Jak zatem widać z zestawienia grupy ekstremalne tzn. neurotycy i zrównoważeni używają w podobnych proporcjach tej samej gamy kolorystycznej, natomiast osoby z podgrupy 2 przeważają w kolorystyce pełnej. Charakterystyczny jest fakt, że kolorystyka niepełna ostra nie koreluje z wysokim poziomem neurotyzmu. Natomiast kolorystyka niepełna zgaszona wyraźnie dominująca w podgrupie 3 może sugerować, iż z niską dynamiką procesów nerwowych korelują pozytywnie barwy zgaszone, mało intensywne, spokojne.

Tabela 1

Kolorystyka

Stopień nasilenia neurotyzmu	Liczba ogólna rysunków	Kolorystyka			
		P	N Z	N O	
1. Neurotycy	52	28 53,8%	22 42,3%	2	3,8
2. Przeciętnie zrównoważeni	68	47 69,1%	18 26,4%	3	4,4%
3. Zrównoważeni	64	27 42,2%	36 56,2%	1	1,6%

B. DYNAMIKA KRESKI

Dynamika kreski to siła, z jaką posługują się osoby badane kredką, kreśląc linie mocne, zdecydowane lub słabe, pozwala wnioskować o napędzie motorycznym osoby badanej. Dokonałam podziału na 2 podkategorie:

1. M – dynamika kreski mocna

Rysunki, gdzie osoba badana operuje kredką w sposób zdecydowany, kreśląc silną, wyrazistą i ostrą kreskę.

S – dynamika kreski słaba

Rysunki, gdzie osoba badana operuje kredką w sposób mało wyrazisty, kreśląc słabą, cienką linię.

Rozkład wyników przedstawia się następująco: osoby z wszystkich podgrup posługują się w zdecydowanej większości kreską mocną, przy czym grupa 1 i 2 ma wyniki procentowo zbliżone, natomiast w zdecydowanej mniejszości w stosunku

do tych podgrup posługują się tą kreską osoby z podgrupy 3 (zrównoważeni). Natomiast w odniesieniu do kreski słabej zarysowuje się zdecydowana przewaga w zakresie tej kreski w podgrupie 3 (zrównoważeni). Nasuwa to przypuszczenie, iż mniejszy napęd psychoruchowy osób zrównoważonych, spowolnienia motoryki przejawia się w niskiej ostrości konturu, wskutek czego rysunek jest mało wyrazisty (tabela 2).

Tabela 2

Dynamika kreski

Stopień nasilenia neurotyzmu	Liczba ogólna rysunków	Dynamika kreski			
		Mocna		Słaba	
1. Neurotycy	52	48	92,3%	4	7,7%
2. Przeciętnie zrównoważeni	68	63	92,6%	5	7,3%
3. Zrównoważeni	64	42	65,6%	22	34,4%

C. STOPIEŃ DOPRACOWANIA

Stopień dopracowania to inaczej poziom staranności w wykonaniu rysunku. Wyodrębniłam 3 podkategorie:

1. rysunek schematyczny – taki, w którym osoba badana w sposób powierzchowny, ogólny przedstawia treść, niezróżnicowany kolorystycznie, sprawiający wrażenie rysunku niewykończonego, niestarannego,

2. rysunek dopracowany – w całości wykończony, starannie, zróżnicowany kolorystycznie,

3. rysunek z detalem – gdzie na tle ogólnego niedopracowania, niestaranności uwaga osoby badanej koncentruje się na pewnym szczególe, który jest prezentowany szczególnie starannie.

Ogólnie można stwierdzić, że osoby z wszystkich podgrup posługują się w większości albo rysunkiem schematycznym albo dopracowanym, natomiast rzadko występują rysunki z detalem (tabela 3). W obrębie podgrup występuje duże zróżnicowanie. Rysunkiem dopracowanym posługują się najczęściej osoby przeciętnie zrównoważone, potem neurotycy i zrównoważeni. Odwrotna jest sytuacja w przypadku rysunku schematycznego, pierwsze miejsce zajmują zrównoważeni, potem neurotycy i przeciętnie zrównoważeni. Wniosek stąd, że hipoteza nie potwierdza się, bo osoby zrównoważone wykazują skłonność do schematycznego ujmowania rzeczywistości, powierzchownego postrzegania świata.

Stopień dopracowania

Stopień nasilenia neurotyzmu	Liczba ogólna rysunków	Kolorystyka		
		Schemat	Detal	Dopracowanie
1. Neurotycy	52	24 46,1%	6 11,5%	22 42,3%
2. Przeciętnie zrównoważeni	68	25 36,7%	4 5,9%	39 57,3%
3. Zrównoważeni	64	40 62,5%	9 14,1%	15 23,4%

D. RELACJA PODMIOT-PRZEDMIOT

Jest to stosunek wielkości podmiotu czyli ludzi do elementów świata otaczającego. Wyodrębniłam 3 podkategorie:

1. relacja realistyczna R – występuje wtedy, gdy zachodzi równowaga tzn. zachowane są proporcje między podmiotem a przedmiotem np. osoba przedstawiana na rysunku jest tej samej wielkości co inne elementy świata otaczającego,

2. relacja podmiot większy od przedmiotu – podmiot jest wyraźnie większy od przedmiotu np. osoba przedstawiana na rysunku jest wyraźnie większa od innych elementów,

3. relacja podmiot mniejszy od przedmiotu – np. osoba przedstawiana na rysunku jest wyraźnie proporcjonalnie mniejsza od innych elementów,

4. brak relacji – czyli te rysunki, w których brak przedstawienia ludzi, tak więc trudno mówić o relacji.

Relacja realistyczna występuje w podgrupie 1 i 2 (tabela 4) w zbliżonych proporcjach, wyraźną mniejszość stanowi tu podgrupa 3 (zrównoważeni). Natomiast podgrupa 3 stanowi najwyższy procent w przypadku przesunięcia w równowadze relacji podmiot-przedmiot w kierunku dominacji przedmiotu nad podmiotem oraz w braku relacji. Neurotycy wykazują zatem tendencję do eksponowania podmiotu i przedmiotu w relacji realistycznej, stanowią najniższą procentowo podgrupę jeśli chodzi o brak relacji. Z kolei zrównoważeni najczęściej przedstawiają sytuację braku relacji oraz dominacji przedmiotu nad podmiotem. Mogłoby to sugerować, że zrównoważenie wyraża się małą, niską dynamiką, zdominowaniem podmiotu przez przedmiot lub brakiem relacji, pewną trudnością w przedstawianiu tej relacji, bezradnością wobec rzeczywistości, świata, słabością.

Relacja podmiot-przedmiot

Stopień nasilenia neurotyzmu	Liczba ogólna rysunków	Kolorystyka			Brak relacji	
		R	Podmiot > przedmiot	Podmiot < przedmiot		
1. Neurotycy	52	35 67,3%	–	2 3,8%	15	28,8%
2. Przeciętnie zrównoważeni	68	38 55,9%	1 1,5%	5 7,3%	24	35,3%
3. Zrównoważeni	64	23 35,9%	2 3,1%	8 12,5%	31	48,4%

Podsumowanie

Reasumując wszystkie kategorie kryterium formalnego można zauważyć, że zarysowuje się tu pewna tendencja odnośnie podgrupy 3 (zrównoważeni). Podgrupa ta wykazuje skłonność do używania zgaszonych, spokojnych barw, jak gdyby stłumionych, przedstawiania otaczającej rzeczywistości w sposób powierzchowny, schematyczny co koreluje ze słabością kreski, mniejszą sprawnością motoryczną oraz zachwianiem proporcji w kierunku dominacji świata, przedmiotu nad człowiekiem lub też z tendencją braku obecności człowieka w przedstawianym świecie, braku relacji. Należałoby się zastanowić w czym tkwią przyczyny tego stanu. Wydaje mi się, iż zrównoważenie, które cechuje niska dynamika procesów nerwowych predysponuje takie osoby do mniejszej wrażliwości emocjonalnej co nie pozostaje bez wpływu na proces percepcji otaczającej rzeczywistości, świata i sytuacji. Otóż ta mniejsza wrażliwość emocjonalna może wpływać na małą wrażliwość osób zrównoważonych na kolory, stąd wynikałaby preferencja kolorytu zgaszonego, barw stłumionych. Powoduje również bardziej pobieżne, powierzchowne spostrzeżenie nie świata i ludzi oraz różnorodnych sytuacji, co przejawia się schematyzmem w rysunku. Niska dynamika procesów nerwowych koreluje też z poczuciem słabości wobec świata otaczającego, dominacji świata nad człowiekiem co przejawia się w rysunkach zdominowaniem podmiotu przez przedmiot lub skłonnością do nieumieszczania człowieka. Ogół wszystkich sytuacji ujmowany jest powierzchownie, jest mało intensywny w swym wyrazie. Jest to jak gdyby sytuacja niepewności siebie, słabości, która może rodzić agresję wobec otaczającego świata (w tej podgrupie faktycznie występuje najwyższy poziom agresji, która jest już rozważana jako jedna z kategorii kryterium treściowego). W tym miejscu pokrótce tylko zasygnalizuję ten – problem. Rozważałam agresję w 2 aspektach: skierowaną przeciw światu (tabela 5). Ogólnie agresja dominuje w podgrupie 3 – jest to agresja skierowana przeciw ludziom. Prawdopodobnie dzieci zrównowa-

ważone jako te bezradne wobec otaczającej rzeczywistości wyrażają poprzez agresję postawę obronną wobec trudności świata otaczającego. Uzyskany obraz nie pokrywa się z hipotetycznym obrazem dzieci neurotycznych. Występuje jak gdyby inwersja tematyczna w stosunku do wyników z testu „jaki jesteś”? Obraz dzieci zrównoważonych pokrywa się z hipotetycznym obrazem, ale dzieci neurotycznych. Istnieją wątpliwości co do kwestionariusza, mogą tu funkcjonować różne mechanizmy np.: zafałszowanie wyników lub nieadekwatność norm, mogą być przestarzałe. Sprawdziłam w jakiej relacji pozostaje wynik neurotyzmu z kluczem kłamstwa. Rozkład wyników w skali kłamstwa:

1. neurotycy 41	x = 3,1
2. przeciętnie zrównoważeni 58	x = 3,4
3. zrównoważeni 77	x = 4,8

Tabela 5

Problem agresji

Stopień nasilenia neurotyzmu	Liczba ogólna rysunków	Agresja	Agresja przeciw ludziom	Agresja przeciw światu
1. Neurotycy	39	5 12,8%	4	1
2. Przeciętnie zrównoważeni	51	5 9,8%	4	1
3. Zrównoważeni	48	8 16,6%	7	1

Najwyższy wynik w skali kłamstwa uzyskali przeciętnie zrównoważeni oraz zrównoważeni. Nasuwa to przypuszczenie, że właśnie dzieci zrównoważone oraz przeciętnie zrównoważone wykazują tendencję do pokazywania się w lepszym, korzystniejszym świetle, natomiast dzieci neurotyczne są bardziej szczerze, spontanicznie się wypowiadają, co sugeruje, że test „Jaki jesteś?” uwydatnia nie tyle neurotyzm co rolę fasady. Prawdopodobnie dzieci zrównoważone chcą się pokazać w lepszym świetle, wskutek czego maskują swe przeżycia, co prowadzi do silnego obciążenia psychicznego, większej podatności na wyczerpanie, astenizacji, za pomocą fasady starają się zatuszować swoje słabości, problemy.

Literatura

- Choynowski M., Kostrzewski J., *Text Bender Koppitz podręcznik*, PTHP, Warszawa 1971
 Choynowski M., Skrzypek E., *Test „Jaki jesteś?”* Podręcznik, Pracownia Psychometryczna PEN, Warszawa 1968
 Głowacka E., „Twórczość plastyczna uczniów neurotycznych” – praca magisterska (maszynopis) Katedra Psychologii UJ, Kraków 1984
 Homowski B., *Psychologiczna analiza postaci ludzkiej*, [w:] Przegląd Psychologiczny 1966. 12

- Hornowski B., *Rysunek jako metoda projekcyjna w badaniach osobowości*, [w:] *Przegląd Psychologiczny* 1966, 11
- Hornowski B., *Badania nad rozwojem psychicznym dzieci i młodzieży na podstawie rysunku postaci ludzkiej*, Ossolineum, Wrocław 1982
- Kratochvil S., *Zagadnienia grupowej psychoterapii nerwic*, PWN, Warszawa 1951
- Obuchowska I., *Rysunek projekcyjny w szkole*, Nowa Szkoła 1970, 1
- Popek S., *Analiza psychologiczna twórczości plastycznej dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1975
- Rembowski J., *Metoda projekcyjna w psychologii dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1975
- Szuman S., *Sztuka dziecka*, Warszawa 1927
- Wieck-Norphasuen C., *Psychoterapia i psychagogika*, [w:] *Materiały z I Sympozjum Krajów Socjalistycznych PTT*, Gdańsk 1966